

V. Розвиток народовладдя у сучасному інформаційному суспільстві

DOI: 10.33498/opus-2019-11-225

Павло Куфтирєв

кандидат юридичних наук,
голова Громадської організації
“Український інститут прямої демократії”
(Київ, Україна)
advocat74@ukr.net

УДК 342 (477)

КОНЦЕПЦІЯ ПРЯМОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ДОЦІЛЬНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Криза парламентаризму, параліч багатьох публічних правових механізмів, колапс у діяльності певних конституційних інституцій, деградація вихідних засад конституціоналізму знову і знову обумовлюють пошук найбільш оптимальних та ефективних шляхів вирішення викликів, які ставить час перед існуючим конституційно-правовим режимом України. Одними з доцільних шляхів удосконалення системи народовладдя в Україні можуть стати інструменти прямої електронної демократії, які знову перебувають на порядку денному сучасного політикуму й нині активно дискутуються громадськістю.

Метою статті стало прагнення автора продемонструвати зріз підходів до прямої електронної демократії, які наразі побутують у світі, академічних колах, серед мислителів, практиків запровадження демократичних електронних інструментів. Демонстрування основних підходів дає змогу більш глибоко опанувати юридичну природу цього складного явища, що зародилося й існує на межі конституційного права, політології, соціології, інформаційно-технічних знань.

Основні результати дослідження полягають у виокремленні та систематизації головних концептів електронної демократії та їх вимірі у конституційно-правовій парадигмі, адже пряма електронна демократія була генерована інтернет-спільнотою як явище саморегуляції цифрового суспільства і не була штучно розроблена науковцями-конституціоналістами. Досі пряма електронна демократія не знайшла своєї точної індексації у категорійному апараті конституційного права і перебуває у стадії розробки й осмислення як особлива форма політико-правового режиму чи як його підвид, особлива форма.

Основними висновками з цієї публікації є умовиводи про доцільність осмисленого, поступового, належним чином розробленого інструментарію прямої електронної демократії у практику реалізації конституційних прав народовладдя.

Ключові слова: пряма демократія; електронна демократія; політико-правовий режим; цифрове суспільство; діджиталізація.

© Павло Куфтирєв, 2019

Карколомні події в Україні 2014 р., що призвели до переосмислення публічного адміністрування і державного управління, трансформації діючих державних інституцій і механізмів, колапсу правової системи й паралічу правоохоронних органів та судів знову змусили замислитися над запитаннями, відповіді на які, здавалось би, вже давно надані в усіх академічних підручниках з теорії права, політико-правових учень і конституційного права – якою бути Україні, який політико-правовий режим, політична система, форма правління є найбільш оптимальними для неї? На ці запитання намагаються знайти відповідь, мабуть, всі без винятку мислячі люди в Україні незалежно від фаху, роду занять, покликання, політичних уподобань і переконань.

Метою дослідження стало прагнення автора продемонструвати зріз підходів до прямої електронної демократії, які наразі побутують у світі, академічних колах, серед мислителів, практиків запровадження демократичних електронних інструментів. Демонстрування основних підходів дає змогу більш глибоко опанувати юридичну природу цього складного явища, що зародилося й існує на межі конституційного права, політології, соціології, інформаційно-технічних знань.

Як сталося так, що Україна, практично без малого за 30 років свого незалежного існування як суверенної держави, не спромоглася створити комфортне, зручне, сучасне, прийнятне середовище для існування та розвитку своїх громадян? Відповіді на ці та низку інших, пов'язаних із ними, запитань лежать у площині політології, економіки, правознавства, філософії, соціології та навіть етнопсихології і залежать від сукупності як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Однак факт залишається фактом: незаперечно, що події на Майдані в 2014 р. і ті, що відбулися за ними здійснили переворот у свідомості громадян України, незалежно від ставлення до них. Можна бути як прихильником, так і противником результатів подій на Майдані, але, по-перше, всі ми усвідомили, якою крихкою є державність, і як легко може бути втрачена держава. Досі в ментальності будь-якого громадянина України ідея держави здавалася непорушною, монументальною, віковичною і незламною. Державницький інстинкт був основою патерналістичної правосвідомості будь-якого вихідця із пострадянських країн. І ось зазначені вище події, особливо в перші місяці після лютого 2014 р., показали, наскільки вразливою є ідея держави, як легко може бути зруйнована вона й основні її підвалини, громадські зв'язки у межах правовідносин “держава – громадянин”, стереотипи і традиції. По-друге, незважаючи на всі “майданні” оцінки, незаперечним є переворот у масовій свідомості щодо ролі держави та її призначення, ролі державного апарату та функціонального забезпечення чиновництва. Йдеться

передусім про обов'язки держави перед громадянами. І такі ідеї все більше входять у масову свідомість українських громадян.

Функціональна роль держави як зручного інструментарію для задоволення потреб громадян – ось сучасний порядок денний політико-правового дискурсу. При цьому не йдеться про неоанархічні чи лібертаріанські ідеї демонтажу держави, а передусім про переосмислення ролі самої держави, зміни її функціонального призначення. Забезпечення недоторканності власності, приватноправова автономія особистості, гарантування непорушності основоположних прав і свобод людини важко уявити без сили державного примусу, правоохоронних інструментів держави. А тому може йтися про трансформацію ідей держави, її функціонування як публічного сервісу, що дає можливості для розвитку кожного індивіда. Відповідним інструментарієм, що адекватно здатне забезпечити попит всіх і кожного, є такий режим політичної системи, який корегується самими споживачами – громадянами публічного управління, адміністративних сервісів. І в ідеалі – це пряма демократія, яка і є парадигмою осмислення публічного адміністрування в сучасній сервісній державі, що може бути схематично виражено у формулі “суб'єкт управління = об'єкт управління”, оскільки народ з огляду на принцип народовладдя і народного суверенітету є єдиним і вищим носієм влади і водночас об'єктом, відносно якого здійснюється владно-управлінський вплив.

Проте пряма демократія має відповідну специфіку своєї реалізації, адміністрування управлінських процедур і надання владних сервісів. Основною специфікою, що впливає на забезпечення реалізації прямої демократії, є істинне, точне, повне, всебічне, своєчасне виявлення волі основного джерела влади – народу. Представницька (репрезентативна) демократія, незважаючи на всі свої недоліки, подібних проблем не зазнає, адже адміністрування владних велінь здійснюється через обраних представників, кількість яких дає змогу відносно мобільно формувати владно-розпорядчі приписи, встановлювати регулятиви та регламенти поведінки. Крім того, репрезентативна демократія має низку нездоланих недоліків, перелічувати які не вважаємо за доцільне, оскільки цьому присвячено достатню кількість спеціальних досліджень. Зазначимо лише, що системі репрезентативної демократії завжди загрожують ризики узурпування влади обраними представниками та їхній відрив від народу у веденні політики. Зрештою, вбачається обґрунтованою гіпотеза, відповідно до якої представницька демократія бере свій початок від прямої демократії у процесі історично-правового розвитку як інструмент для зручності управління, оскільки встановлювати волю населення, яке дедалі зростало, ставало все складніше, а тому представницька

Павло Куфтирєв

демократія – це результат розвитку й ускладнення політичних відносин у суспільстві. Іноді такі види делегування влади набували форми узурпування влади верхівкою. Додатковим аргументом первинності безпосередньої демократії є те, що вибори як форма делегування влади народом своїм представникам здійснюються також через пряме й загальне голосування, тобто це ніщо інше, як один із інструментів прямої демократії, поряд з іншими інструментами – референдумом, законодавчою ініціативою, відкликом обраних представників тощо.

Проте суспільний розвиток й особливо технологічний розвиток і науково-технічний прогрес дали змогу у ХХІ ст. остаточно вирішити питання із технологічними незручностями прямої демократії та поставити крапку у критичних доводах неспроможності прямої демократії на здійснення оперативного управління в державі та мобільного адміністрування владних процесів. За наявності сучасних технологій абсолютно немає проблеми оперативно встановити істинну волю народу, ідентифікувати волевиявлення та підрахувати голоси з будь-якого питання (загальнодержавного чи місцевого значення).

Сьогодні електронна демократія (*e-демократія, e-dem*) як предмет наукових досліджень знайшла своє місце у політологічних, соціологічних, філософських науках, у кібернетиці, які активно розробляють тематику, пов'язану з застосуванням інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) у політичному житті. Трапляються непоодинокі припущення, що у цифровий вік гуманітарні науки поволі неодмінно гібридизуються¹. При цьому присвоювання та використання знань інших наук відбувається шляхом юридизації методів (пізнавальних засобів і прийомів) інших наук та формування нових юридичних дисциплін на перетині юриспруденції та суміжних наук². Бажаємо ми того чи ні, але електронні засоби комунікації у конституційних правовідносинах нині вже є реальністю і дійсністю та продовжують невпинно розвиватися. Науковці вже констатують появу нової правової інтегрованої спільності під загальною назвою “телекомунікаційне право”³.

Сучасні розробки у сфері ІКТ справили вплив на політичну науку, на сучасних філософів і соціологів, які стали конструювати майбутні моделі розвитку інформаційного суспільства. Таким чином, акцент дискусій у ХХІ ст. перемістився із сутнісних, онтологічних досліджень демократії, типологізації демократії переважно у сферу вироблення алгорит-

www.pravoh.com.ua

¹ Я Пруденко и Д Кузьмина, ‘Гуманитарные науки в цифровой век или неотвратимость дисциплинарной гибридации’ [2012] 3(8) Международный журнал исследований культуры 17.

² В Плавич, ‘Сучасні проблеми формування та розвитку нової парадигми права’ (2007) 24 Держава і право. Юридичні і політичні науки: збірник наукових праць 3-12.

³ Див.: К Калюжний, ‘Трансформация политической системы под воздействием новых информационных технологий’ (автореф дис канд полит наук, 2004).

мованих послідовностей її забезпечення. Питання сутності демократії, її змісту, переваг і недоліків вже поволі перестає бути темою найгостріших наукових дискусій і викликати непорозуміння. Як зазначив М. Гілберт, оскільки характер демократичних процесів базується виключно на координації зв'язків інформаційних потоків, які можуть бути відцифровані, ідея “електронної демократії” не є надуманою. Готовність індустрії програмного забезпечення та суспільства інвестувати у цю галузь стає вирішальним чинником інтернетифікації у демократичному процесі⁴.

Загалом дослідження впливу ІКТ на політико-правове життя суспільства дало змогу сформулювати основні підходи до ставлення до ІКТ. З одного боку, продовжують множитися дистопічні страхи встановлення тотального глобального контролю за демократією з боку політичних еліт, апокаліптичні пророцтва світового електронного концтабору; з другого боку, інформаційна революція 90-х років породила цілий спектр ідилічних та утопічних очікувань формування “нової агори” та нової форми прямої е-демократії⁵.

Результати науково-технічного прогресу запропонували цілий арсенал телекомунікаційних прийомів і засобів адекватного відображення волевиявлення громадян та прозорих механізмів верифікації такого волевиявлення. Електронні форми демократичного волевиявлення відкривають надзвичайні можливості залучення найширших мас населення до управління державою з тим, щоби голос кожного громадянина був врахований при прийнятті важливих питань державного і суспільного життя, а запит кожного громадянина був би почутий і одержав би адекватне реагування з боку відповідних органів державної влади. Ю. Габермас як фундатор комунікативної теорії вважав, що кіберпростір є новою суспільною сферою, простором вільних суджень з актуальних громадських проблем, у якому кожен громадянин може не тільки висловитися, а й бути почутим⁶. Демократія, на його думку, можлива лише там, де громадяни добре інформовані, а виборці роблять саме поінформований вибір. Учений вважає, що в асоціації вільних та рівних усі мають мати рівні можливості вважати себе авторами тих законів, пов'язаність із якими дає змогу кожному окремо відчувати себе як їхній адресат⁷.

⁴ M Hilbert, 'Comment on the Financing Aspect of the Information Society for Developing Countries' [2004] 1(3-4) *Information technologies and International Development* 79.

⁵ Див. Е Дьякова и А Трахтенберг, 'Социальные последствия развития интернета и миф о величии электричества' в *Интернет. Общество. Личность: тезисы докладов Международной конференции* (1999).

⁶ J Habermas, *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (Polity Press 1989); J Habermas, 'The Emergence of the Public Sphere' in *The Polity Reader in Cultural Theory* (Polity Press 1994).

⁷ А Денежкин, "Фактичность и значимость" Ю. Хабермаса: новые исследования по теории права и демократического правового государства' в Хабермас Ю, *Демократия. Разум. Нравственность* (Мотрошилова Н отв ред, КАМІ 2995) 194.

Павло Куфтирєв

Е-демократію визначають і формою демократії, і формою тільки прямої демократії, і засобом демократичної інтертелекомунікації, засобом конституційного краудсорсингу, і просто способом використання ІКТ у сфері політики тощо. Будь-які сервіси адміністративних онлайн-послуг також іноді іменують е-демократією, а також електронні петиції та всю сукупність технологічних розробок, що дають змогу громадянам брати участь у прийнятті владних рішень.

Поняття “електронна демократія” до певної міри є умовним, а з погляду категорійного апарату правознавства навіть не зовсім коректним. Нині відсутні дані про точне авторство цього терміна. Однак, зрештою, більша кількість наукових понять тією чи іншою мірою є результатом наукового компромісу, домовленостей, умовностей, а тому, незважаючи на певний дисонанс, поняття *e-dem* остаточно закріпилося у юридичній лексиці.

Тотожним поняттям е-демократії та кібердемократії стало поняття “цифрова” (або діджитальна – *digital*) демократія. Ним оперує, до прикладу, голландський дослідник Я. ван Дейк і низка інших авторів⁸. Дослідник відзначає, що при домінуванні цифрових технологій демократія робить більш відкритим і доступним широкому загалу процес обміну інформацією, підтримує формування спільнот та артикуляцію групових інтересів, а також забезпечує більшу залученість громадянина у політичний процес. На думку Я. ван Дейка, цифрова форма призводить до ренесансу форм прямої демократії та проводить аналогію з давньогрецькою Агорою⁹.

Фундатор Медіалабораторії Массачусетського технологічного інституту – Н. Негропonte, який вважається одним із першопрохідців інтернету, автор бестселеру “Цифрове буття” у 1997 р. передрік руйнування національних кордонів завдяки інтернету: ‘У той час, як політики борються з вантажем історії, у цифровому середовищі виникає нове покоління, вільне від багатьох старих упереджень. Цифрові технології можуть стати природною силою, що гармонізує світ’. На його думку, держава буде ставати все вужчою і ширшою: ‘Вона буде ставати все меншою, щоби бути більш локальною, <...> закони мають ставати все загальнішими. Кібернетичний закон має стати всеосяжним законом’¹⁰. Н. Негропonte у 1995 р. сформулював концепцію “електронної економіки” і його авторство цього поняття достовірно підтверджується. Гіпотетично, можливо, саме це поняття стало матрицею для лінгвістичного калькування понят-

www.pravoua.com.ua

⁸ J Dijk, *Digital democracy: issues of theory and practice* (SAGE 2000) 228.

⁹ J Dijk, ‘Digital Democracy: Vision and Reality’ in Ig Snellen and Marcel Thaens and Wim van de Donk (eds), *Public Administration in the Information Age: Revisited* (IOS Press 2012) 49.

¹⁰ N Negroponte, *Being Digital* (Vintage Books 1995) 199; Thomas A Bass, ‘Being Nicholas’ (1995) 11 *Wired* 202.

тя “електронна демократія” у результаті поєднання користувачами мережі Інтернет понять “електронна економіка” і “теледемократія”.

Керівник Анненберзької школи комунікативістики при Пенсильванському університеті Дж. Гербнер у праці “Масові засоби та теорія зв’язку людей”, досліджуючи такий невід’ємний елемент демократії, як громадська думка, оперував поняттям інформаційної демократії, зазначивши при цьому:

Народне самоуправління можливе лише у тому разі, якщо люди, виступаючи як громадяни, колективно створять альтернативну політику <...> і приватні системи “пізнання та поглядів” будуть трансформовані в суспільні системи¹¹.

За даними Британської енциклопедії (“Британіка”) у статті Е. Чедвіка, присвяченій визначенню “e-демократії”¹², цей термін імовірно походить від назви відомого у США незалежного інтернет-форуму “*Minnesota E-Democracy*”, заснований у 1994 р. і який згодом фундатори перетворили у сайт “*E-Democracy.org*”. Останній існує й досі та позиціонує себе як піонерський проєкт у сфері e-демократії. Хоча такі дані, на нашу думку, є доволі умовними й точного авторства цієї дефініції не встановлено, праволодільця чи легітимовано визнаного автора допоки не виявлено, що дає підстави вважати цей термін “народним”.

“Британіка”¹³ запозичує для визначення “e-демократії” відповідну статтю Е. Чедвіка з “Енциклопедії урядування”¹⁴ і визначає таким чином – це використання інформаційних і комунікаційних технологій зміцнення демократії, що у деяких випадках здатна замінити представницьку демократію.

Автор, професор політичних наук Університету Лондона, як бачимо, використав праксеологічний (діяльнісний підхід), тобто “e-демократія – це використання” (тобто певна дія суб’єкта); при цьому досить радикально окреслив її роль як інструментарію, здатного замінити представницьку демократію. Зазначений підхід є досить поширеним у працях, які присвячені e-демократії, він зводиться до того, що e-демократія являє собою нову якісну сутність демократії, що трансформує представницькі інститути шляхом використання технологій (переважно ІКТ).

¹¹ G Gerbner, ‘Mass Media and human communication theory’ in Frank E X. Dance (ed), *Human Communication Theory* (1967) 48.

¹² Andrew Chadwick, ‘E-democracy’ (*Britannica*, 12.03.2013) <<http://www.britannica.com/topic/e-democracy>> (accessed: 03.10.2019).

¹³ Найстаріша і всеосяжна англійська енциклопедія, яка з початку XX ст. перемістилася у США. З 2012 р. перестала публікуватися на паперових носіях і перейшла виключно на мультимедійний формат. Вважається однією з основних баз для порівняння з “Вікіпедією”.

¹⁴ Bevir Mark (ed), *Encyclopedia of Governance* (SAGE Publications 2006-2007) 1232.

Павло Куфтирєв

З огляду на такі саме позиції пояснює зміст цього поняття й один із найвідоміших світових фахівців з *e*-демократії, один із піонерів цього напрямку – С. Кліфт. На його думку, *e*-демократія означає використання інформаційних і комунікаційних технологій і стратегій демократичними діячами (урядами, посадовцями, медіа, політичними організаціями, громадянами/виборцями) всередині політичних та управлінських процесів місцевих спільнот, націй і на міжнародному рівні¹⁵.

З інших позицій дається погляд на *e*-демократію у досить відомому колективному міжуніверситетському дослідженні 2003 р. “Оцінка використання нових технологій з метою сприяння демократії у Європі. *E*-демократизація парламентів та партій у Європі”: *e*-демократія складається з усіх електронних засобів комунікацій, що дають змогу/уможливають для громадян застосування зусиль для тримання керівників/політиків відповідальними за свої дії у сфері публічного життя. Залежно від аспектів демократії, що просуваються, *e*-демократія може використовувати різні технології для: 1) підвищення транспарентності політичного процесу; 2) посилення прямого залучення та участі громадян; 3) удосконалення якості формування думок шляхом відкриття нового простору для інформації та обговорення¹⁶. На думку колективу авторів, техніками *e*-демократії є: *e*-доступ, *e*-консультації, *e*-петиції, *e*-голосування, *e*-форуми. Відтак фактично таке технологізоване визначення ставить знак рівності між *e*-демократією та сукупністю ІКТ, що, на нашу думку, не зовсім правильно, адже відбувається підміна понять між результатом і засобом його досягнення. Засоби комунікації – це способи забезпечення демократії, але не самоціль демократичного режиму. Важко вести мову про побудову *e*-демократії у недемократичній країні.

Найпоширеніша мережева енциклопедія – “Вікіпедія” в англomовній версії використовує визначення *e*-демократії, що надане колективом авторів-дослідників (Х. Джафаркарімі, А. Сім, Р. Саадатдуст, Джи Мей Хі), щоправда, представниками технічних наук із їхньої колективної статті “Вплив ІКТ на посилення ролі громадян у прийнятті владних рішень”¹⁷. На переконання цих авторів, *e*-демократія – це явище ХХІ ст., що включає у себе інформаційні та комунікаційні технології просування демократії, тобто форма правління, за якої всі дорослі громадяни набувають рівних

¹⁵ S Clift, *E-democracy, E-governance & public network* (Lehmanns Media 2004) 317-31.

¹⁶ Alexander H. Trechsel and other, *Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe. E-democratizing the Parliaments and Parties of Europe* (European Communities 2003) <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2003/471583/IPOL-JOIN_ET\(2003\)471583_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2003/471583/IPOL-JOIN_ET(2003)471583_EN.pdf)> (accessed: 03.10.2019).

¹⁷ Hosein Jafarkarimi and other, “The Impact of ICT on Reinforcing Citizens’ Role in Government Decision Making” [2014] 4(1) *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering* 642.

прав пропонувати, розробляти та створювати законодавство¹⁸. При цьому автори у своїх розмірковуваннях посилаються на доробки Е. Чедвіка.

Незважаючи на певну суперечливість, перебільшену технологізованість та правову неточність такого підходу, цінність його, на наше переконання, полягає у тому, що воно відносить *e*-демократію до явищ правового порядку, хоча і зводить його тільки до законотворчої ініціативи прямої демократії. Утім, автори, як ми припускаємо, і не ставили перед собою мети надавати правове визначення, але, зрештою, це одне з небагатьох визначень, що актуалізує правовий погляд на електронну демократію та юридизує його, хоча і не зовсім точно з погляду розмежування форми правління та форми політичного режиму.

Водночас україномовний (як і російськомовний) варіант “Вікіпедії” надає дещо інше бачення поняття *e*-демократії та визначає останню як форму демократії, що характеризується використанням ІКТ як основного засобу для колективних розумових (краудсорсинг) й адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень – електронне головування, контролювання виконання рішень тощо) на всіх рівнях – починаючи з рівня місцевого самоврядування і закінчуючи міжнародним¹⁹.

Знову ж таки, як бачимо, *e*-демократію намагаються визначити як форму демократії і зазначають про це, як про усталену категорію, вводячи в експертно-науковий лексикон нову форму демократії.

При цьому всі зазначені електронні ресурси як синоніми *e*-демократії використовують поняття цифрової демократії (або, як калька з англійської мови – діджитальна), відео-демократії, інтернет-демократії, інформаційної демократії, віртуальної демократії, мережевої демократії, вікі-демократії, аватарної демократії, крауд-демократії, кібердемократії, соціокібернетичної демократії, онлайн демократії тощо. Існує підхід у тлумаченні *e*-демократії як “хмарної демократії”²⁰.

Нам важко погодитися з гіпотезою, яку подекуди висловлюють у спеціальній літературі стосовно того, що недостатній ефект від правотворчої ініціативи у безпосередній площині правового життя може бути частково компенсований активністю громадян у віртуальному просторі, за допомогою форм електронної демократії. Нам видається, що електронна демократія не є компенсацією нестачі будь-якої з форм демократії, а є інтегрованою формою демократії, яка зародилася саме у тих країнах, де важко говорити про нестачу демократії чи низьку політичну активність громадян (США, Японія, країни Західної Європи).

¹⁸ ‘E-democracy’ (*Wikipedia*) <<https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy>> (accessed: 03.10.2019).

¹⁹ ‘Електронна демократія’ (*Wikipedia*) <https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронна_демократія> (дата звернення: 03.10.2019).

²⁰ Леонид Волков и Федор Крашенинников, *Облачная демократия* (Кабинетный ученый 2013).

Павло Куфтирєв

У зв'язку з цим слушною є думка Я. ван Дейка, який вважає, що цифрова демократія являє собою більш високий рівень ліберальної демократії, симбіоз електронних технологій, що дають змогу взаємодіяти між собою у реальному часі людям, партіям, уряду, бізнесу, місцевим громадам та іншим соціальним інституціям. Цифрова демократія, на його думку, виникла з діалектичної взаємодії між технологіями та суспільством і 'становить набір спроб практикувати демократію без обмеження у часі, просторі та інших фізичних умов, є використанням ІКТ чи комп'ютерно-опосередкованої комунікації як додатку, а не заміни традиційних політичних умов'²¹.

На нашу думку, електронна демократія не підміняє собою традиційну демократію (представницьку чи пряму), а розширює її можливості, відкриває нові форми реалізації, виконує субсидіарну роль удосконалюючого чинника реалізації демократичних прав і свобод громадянина. Слушно зазначається, що електронна демократія не може існувати як самодостатній віртуальний феномен, якщо тільки не йдеться про альтернативну культуру, наприклад, у випадку з "Декларацією незалежності кіберпростору" Дж. П. Барлоу, у якій звучать анархічні та революційні мотиви²². ІКТ дають змогу набагато ширше використовувати інструментарій як представницької, так і прямої демократії. У випадку з представницькою формою е-демократія дає можливість представникам суспільства більш точно розуміти громадські настрої і волевиявлення мас та враховувати їх не тільки під час електорального процесу, коли передвиборчі настрої розраховуються з математичною точністю саме задля перемоги на виборах, а й під час регулярної роботи представницьких органів, оскільки політики змушені адаптувати свою діяльність з огляду на результати е-демократичних проявів суспільства, висловлених мережевим способом. Ю. Габермас однозначно має рацію, стверджуючи, що комунікація та прозорість стимулюють моральність поведінки еліт²³. Е-демократія дає змогу технічно перетворити вибори з одноразового акту у перманентний процес, а отже, питання імперативного мандату набуває нового забарвлення та іншої юридичної значущості. Як зазначає Дж. Бокер, ІКТ дає змогу громадянам голосувати швидко, неодноразово, з широкого кола питань, практично при мінімальних видатках²⁴. Е-демократія не руйнує систему репрезентативної демократії, як це іноді стверджують радикальні апологети цифрових технологій. Ще в 1998 р. Т. Бекет писав, що ІКТ мають відігравати значну

www.pravoua.com.ua

²¹ Dijk (n 8) 228.

²² А Соловьев, *Культура информационного общества: учебное пособие* (2013) 199.

²³ Ю Хабермас, *Будущее человеческой природы: на пути к либеральной евгенике?* (Хорьков М пер с нем, Весь Мир 2002) 144.

²⁴ G Boker, *Sorting things out: classification and its consequences* (MIT Press 1999) 12-32.

роль у досягненні “сильної” демократії, що ґрунтується на суспільстві мереж. ІКТ містять потенціал для прискореного розвитку демократії та сприяння якісному стрибку у галузі демократичного просування²⁵. ІКТ забарвлює представницьку демократію новими відтінками, надає їй нового змісту, змінює підходи до представницької демократії, перетворює обраних представників легіслатури та інших представницьких органів із відірваних від народу небожителів у сервісних менеджерів адміністративних послуг, а державу – у публічну корпорацію, що діє виключно в інтересах замовників таких послуг.

Е-демократія по-новому розставляє акценти водорозділу між репрезентативною і прямою демократією, затирає між ними межі й суперечності, наближує ці дві форми об’єктивації волевиявлення громадян, усуваючи недоліки кожної з них і підкреслюючи позитивні аспекти кожної. Технологічні можливості дають змогу громадянам брати участь у системах представницького обговорення, що без електронних форм досі було організаційно складно, а подекуди й неможливо і потребувало значних видатків. Експерти відзначають, що в умовах е-демократії репрезентативні демократичні інституції держави (до прикладу, парламент) можуть виконувати функцію агрегування громадського дискурсу, допомагати кристалізувати думки й позиції, виконувати консультативні функції, обробляти інформацію та виконувати інші функції формування політичної волі²⁶. Фігурально висловлюючись, в умовах е-демократії представницькі органи виступають модератором прямого волевиявлення громадян, системним адміністратором регулювання правовідносин, що формуються безпосередньо основним суверенним носієм влади – народом. Це дає змогу переосмислити державу як інституцію, розуміти її як “траст”, всього лише як інструмент для керування, що здійснюється спільнотою людей²⁷. Відтак е-демократія потребує як прямої, так репрезентативної складової політичної системи.

Наявність інтерактивного зворотного зв’язку громадян та влади сприяє розвитку форм прямої демократії – громадяни безпосередньо впливають на порядок денний, на коло актуальності питань, на сутність рішень, що приймаються. Американський дослідник А. Норман оптимістично передбачав на початку 90-х років, що ‘з розширенням можливостей комунікативної системи, підвищується рівень здійснення прямої

²⁵ T Becker, *Governance and electronic innovation: A clash of paradigms, Information, Communication and Society* (News press 1998) 339-43.

²⁶ Economic Commission for Latin America and the Caribbean, *Roadmaps toward an Information Society: A Latin American and Caribbean Perspective*. ECLAC books, No. 72, United Nations, July 2003, P. 22 ff.

²⁷ Див.: *Как нам модернизировать демократию: вызовы и перспективы электронной демократии: аналитический доклад* (Центр модернизационных решений 2010) 7-14.

Павло Куфтирєв

демократії²⁸. Навіть за умов консультативності й рекомендаційності результатів прямого волевиявлення, навряд чи відповідальна правляча влада наважиться приймати рішення всупереч прямому волевиявленню громадян під загрозою втратити легітимність. ІКТ дає змогу більш точно підрахувати пряме волевиявлення. При цьому з'являється можливість залучення більш широких мас населення, оскільки мережеве голосування, або е-мейл-голосування, потребує менших часових витрат²⁹. Е-демократія дає можливість технічно здолати основний недолік прямої демократії – можливу апатію та ігнорування фізичної явки на виборчі дільниці для частих голосувань, що притаманне системі прямої демократії.

Справедливим є твердження, що в сучасних умовах домінування представницької демократії пряма демократія без ІКТ електронної складової була б просто унеможливлена³⁰. Е-демократія надає нового імпульсу, відкриває нові засади конституційно-правової реалізації форм прямої демократії. Без електронного опосередкування у сучасному світі, урбанізованого мегаполісного розселення, значного, кількомільярдного зростання кількості суб'єктів правовідносин пряма демократія не може існувати. Швейцарський досвід *ландсгемайнде* можливий лише у найменших швейцарських кантонах – Гларус та Апенцель-Іннероден.

З огляду на наведені вище аргументи зближення представницької і прямої демократії при їх електронному опосередкуванні, видається за доцільне висунути тезу, що е-демократія є інтегратором існуючих форм реалізації волевиявлення суверенного носія влади – народу. Інтегрованість концепту е-демократії виявляється й у її методологічній стороні як наукової категорії політико-правових учень. Е-демократія не тільки інтегрує пряму й репрезентативну форми, а й може бути повністю агрегована в існуючі сучасні концепції демократії: у партисипативній демократії ІКТ можуть виконувати роль технологічного чинника залучення значних мас громадян у процес прийняття рішень; у деліберативній демократії ІКТ виконують роль комунікатора між різними соціальними групами, роль майданчика для дискурсу та з'ясування й уточнення позицій; у плюралістичній демократії ІКТ можуть виконувати роль артикуляції та узгодження інтересів різноманітних верств; у концепції егалітарної демократії рівність може розглядатись як рівність доступу до електронних ресурсів та сервісів ("цифрова рівність", на якій так наголошує

www.pravoua.com.ua

²⁸ A Norman, *Information Society: An Economic Theory of Discovery, Invention and Innovation* (1993) 246.

²⁹ C Leggewie, *Demokratie auf der Datenautobahn Internet und Politik* (1998); K Adams, *Word Wranglers, Automatic classification tools transform enterprise documents from bags of words into knowledge resources* (United Business Media 2004) 3.

³⁰ P Norris, *Digital Divide, Civic Engagement, Information Poverty and the Internet world wide* (Cambridge University Press 2001) 200-34.

ЮНЕСКО); у плебісцитній демократії ІКТ здатні ефективно забезпечити проведення частих акцій прямого волевиявлення тощо.

На думку Б. Барбера, та форма демократії участі, яка прийде завдяки допомозі нових інформаційних технологій на зміну представницькій, скасує як представництво політичних професіоналів, так і правління експертів і бюрократів³¹. Правильно відзначають ті спеціалісти, які стверджують, що електронна демократія не становить якоїсь “радикальної новації”, не змінює генеративної граматики сучасної політики, а, швидше за все, вписується у неї, призводячи до змін на рівні політичного активізму. Може йтися лише про радикальні зміни у “низовій” політиці, яка, утім, може вписуватися у цілковито класичні структури. Електронна демократія означає факт підвищення участі у політиці тих соціальних чи етнічних груп, які раніше були виключені з неї³².

Таким чином, е-демократія з науково-методологічного погляду являє собою унікальний правовий феномен – *sui generis*, що може бути дослідженим за допомогою комплексного міждисциплінарного інструментарію – теорії конституційних правовідносин, загально-правової герменевтики, теорії систем, кібернетичного аналізу, політологічного інжинірингу тощо. Як влучно зазначають експерти:

Інтернет-демократія – це спосіб поставити питання про демократію заново <...>. Технічні рішення виявляють той факт, що “дигіталізація” ставить питання про своєрідне переустановлення демократії чи її модернізацію³³.

П. Шайн стверджує, що електронна демократія повинна оживити демократію, навчивши громадян реалізації демократичних ініціатив технологічно³⁴. Б. Гейтс зазначив, що ‘інформаційна магістраль трансформує нашу культуру не менш кардинально, аніж книгодрукарський верстат Гутенберга – середньовічну’³⁵.

Висновки. Будучи прихильниками досліджуваної і розроблюваної нашим “Українським інститутом прямої демократії” концепції прямої електронної демократії, ми як фаховий осередок спеціалістів, які продукують нові змісти *e-dem* та *e-gov* глибоко переконані, що на нинішньому історичному етапі Україна має шанси надолужити економічні показники виключно шляхом широкомасштабного впровадження інструментів

³¹ В Barber, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age* (University of California Press 1984).

³² Как нам модернизировать демократию: вызовы и перспективы электронной демократии: аналитический доклад (н 27).

³³ Там само.

³⁴ P Shane, *Democracy online: the prospects for political renewal through the Internet* (Routledge 2004) 279.

³⁵ Б Гейтс, *Дорога в будущее* (Кущевич Ю пер, Channel Trading Ltd 1996) 19.

e-dem, таких як електронний референдум, електронна народна ініціатива, електронний *recall*. Оскільки саме це забезпечить сталість і балансостійкість політичної системи, єдність у правозастосуванні, що ґрунтується на рівності й справедливості. А це саме те, чого так не вистачає економіці України для її реанімації та створення привабливого середовища для інвестування.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Adams K, *Word Wranglers, Automatic classification tools transform enterprise documents from bags of words into knowledge resources* (United Business Media 2004) (in English).
2. Barber B, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age* (University of California Press 1984) (in English).
3. Becker T, *Governance and electronic innovation: A clash of paradigms, Information, Communication and Society* (News press 1998) (in English).
4. Boker G, *Sorting things out: classification and its consequences* (MIT Press 1999) (in English).
5. Clift S, *E-democracy, E-governance & public network* (Lehmanns Media 2004) (in English).
6. Dijk J, *Digital democracy: issues of theory and practice* (SAGE 2000) (in English).
7. Habermas J, *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (Polity Press 1989) (in English).
8. Leggewie C, *Demokratie auf der Datenautobahn Internet und Politik* (1998) (in German).
9. Negroponte N, *Being Digital* (Vintage Books 1995) (in English).
10. Norman A, *Information Society: An Economic Theory of Discovery, Invention and Innovation* (1993) (in English).
11. Norris P, *Digital Divide, Civic Engagement, Information Poverty and the Internet world wide* (Cambridge University Press 2001) (in English).
12. Shane P, *Democracy online: the prospects for political renewal through the Internet* (Routledge 2004) (in English).
13. *Kak nam modernizirovat' demokratiju: vyzovy i perspektivy jelektronnoj demokratii: analiticheskij doklad How We Can Modernize Democracy: E-Democracy Challenges and Prospects: Analytical Report* (Centr modernizacionnyh reshenij 2010) (in Russian).
14. Solov'ev A, *Kul'tura informacionnogo obshhestva: uchebnoe posobie [Information Society's Culture: Training Manual]* (2013) (in Russian).
15. Volkov L i Krashennnikov F, *Oblachnaja demokratija [Cloud Democracy]* (Kabinetnyj uchjonyj 2013) (in Russian).

Edited and translated books

16. Bevir M (ed), *Encyclopedia of Governance* (SAGE Publications 2006-2007) (in English).
17. Dijk J, 'Digital Democracy: Vision and Reality' in Ig Snellen, Marcel Thaens and Wim van de Donk (eds), *Public Administration in the Information Age: Revisited* (IOS Press 2012) (in English).
18. Gerbner G, 'Mass Media and human communication theory' in Frank E X Dance (ed), *Human Communication Theory* (1967) (in English).

19. Habermas J, 'The Emergence of the Public Sphere' in *The Polity Reader in Cultural Theory* (Polity Press 1994) (in English).
20. Denezhkin A, "‘Faktichnost’ i znachimost’" Ju. Habermasa: novye issledovaniya po teorii prava i demokraticeskogo pravovogo gosudarstva' ["Facticity and Value" by J. Habermas: New Research on the Theory of Law and Democratic Rule-of-Law State] v Habermas Ju, *Demokratija. Razum. Nравstvennost'* [Democracy. Mind. Morality] (Motroshilova N otv red, KAMI 2995) (in Russian).
21. D'jakova E i Trahtenberg A, 'Social'nye posledstviya razvitiya interneta i mif o velichii jelektrichestva' ['Social Implications of the Internet and the Myth of the Grandeur of Electricity'] v *Internet. Obshhestvo. Lichnost'. Tezisy dokladov Mezhdunarodnoi konferentsyi* [The Internet. Society. Personality. Report Theses. International Conference] (1999) (in Russian).
22. Gejts B, *Doroga v budushhee* [The Road to the Future] (Kupceвич Ju per, Channel Trading Ltd 1996) (in Russian).
23. Habermas Ju, *Budushhee chelovecheskoj prirody: Na puti k liberal'noj evgenike?* [The Future of Human Nature: Towards Liberal Eugenics?] (Hor'kov M per s nem, Ves' Mir 2002) (in Russian).

Journal articles

24. Hilbert M, 'Comment on the Financing Aspect of the Information Society for Developing Countries' [2004] 1(3-4) *Information technologies and International Development* 79 (in English).
25. Jafarkarimi H and other, 'The Impact of ICT on Reinforcing Citizens' Role in Government Decision Making' [2014] 4(1) *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering* 642 (in English).
26. Plavych V, 'Suchasni problemy formuvannya ta rozvytku novoi paradyhmy prava' ['Today's Issues of the Set-Up and Development of the New Paradigm of Law'] (2007) 24 *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky: Zbirnyk naukovykh prats* 3-12 (in Ukrainian).
27. Prudenko Ja i Kuz'mina D, 'Gumanitarnye nauki v cifrovoj vek ili neotvratimost' disciplinarnoj gibrizacii' ['Humanities in the Digital Era or the Inevitability of Disciplinary Hybridization'] [2012] 3(8) *Mezhdunarodnyj zhurnal issledovanij kul'tury* 17 (in Russian).

Newspaper articles

28. Bass T A, 'Being Nicholas' (1995) 11 *Wired* 202 (in English).

Theses abstracts

29. Kaljuzhnyj K, 'Transformacija politicheskoi sistemy pod vozdejstviem novykh informacionnykh tehnologij' ['Political System Transformation under the Influence of New Information Technologies'] (avtoref dis kand polit nauk, 2004) (in Russian).

Websites

30. 'E-democracy' (*Wikipedia*) <<https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy>> (accessed: 03.10.2019) (in English).
31. Chadwick A, 'E-democracy' (*Britannica*, 12.03.2013) <<http://www.britannica.com/topic/e-democracy>> (accessed: 03.10.2019) (in English).
32. Trechsel A H and other, 'Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe. E-democratizing the Parliaments and Parties of Europe' (*European Communities*, 2003) <<http://www.europarl.europa.eu/RegData/>

Павло Куфтирев

etudes/etudes/join/2003/471583/IPOL-JOIN_ET(2003)471583_EN.pdf> (accessed: 03.10.2019) (in English).

33. 'Elektronna demokratiia' ['Electronic Democracy'] (*Wikipedia*) <https://uk.wikipedia.org/wiki/Elektronna_demokratiia> (accessed: 03.10.2019) (in Ukrainian).

Pavlo Kuftyrev

THE CONCEPT OF DIRECT ELECTRONIC DEMOCRACY AS THE OPPORTUNE DEVELOPMENT COURSE OF UKRAINE

ABSTRACT. The crisis of parliamentarism, the paralysis of many public legal mechanisms, the collapse in the functioning of some constitutional institutions, the degradation of the basic principles of constitutionalism substantiate, time and again, the need to search for the most optimal and efficient ways of responding to the challenges to Ukraine's current constitutional and legal regime which are generated by our epoch. One of the opportune ways to improve the democracy system in Ukraine can be found in the instruments of direct electronic democracy, which are again on the agenda of modern politics and are actively debated by the public today.

This article was inspired by the author's intention to demonstrate a cross-section of approaches to direct electronic democracy, which currently exist in the world, academic circles, among thinkers and practitioners involved in the introduction of democratic electronic instruments. The demonstration of the main approaches facilitates a more thorough comprehension of the legal nature of this complex phenomenon which originated and exists on the verge of constitutional law, political science, sociology, and IT knowledge.

The most important results of the study are the marking out and systematization of the main e-democracy concepts and their measurement in the constitutional and legal paradigm, given that direct e-democracy was generated by the Internet community as a phenomenon of digital society's self-regulation; it was not artificially developed by constitutional scientists. Until now, direct electronic democracy has not found its clear indexation in the array of categories of constitutional law, and is now being developed and comprehended as a special form of political and legal regime or as its sub-type, a special form.

The main conclusions of this publication are that there is a need for and the expediency of the thought-through, step-by-step, properly developed instruments of direct electronic democracy in the practice of exercising the democratic constitutional.

KEYWORDS: direct democracy; electronic democracy; political and legal regime; digital society; digitalization.